

På sporet av multippel sklerose – de første beskrivelser

Michael 2018; 15: Supplement 22, 26–31.

De første samlede vitenskapelige beskrivelser av multippel sklerose (MS) tilskrives franske nevrologer i siste halvdel av 1800-tallet. Litografier av ryggmarger fra obduserte pasienter fra 1838 og 1840 viser tydelige MS-forandringer, og en dagboknedtegnelse fra begynnelsen av samme århundre beskriver typiske MS-symptomer. Beskrivelser av tidligere sykdomsforløp som kan ha representert MS finnes i helgenlitteratur, der mirakuløse helbredelser ofte forekommer. Blant disse er beretningene om Thorlak Thorhallson fra Island (1133–1193) særlig interessante, fordi de gir et levende bilde av vanlige folks helseplager i middelalderen.

Er det noen vits i å lete etter de første beskrivelser av en sykdom som multippel sklerose (MS)? De første som hadde sykdommen har neppe etterlatt sikre spor. Men kanskje kan jakten lære oss noe om sykdommen som vanligvis ikke fortelles i medisinsk litteratur, og om den tapte tid som sjelden fortelles i historiebøkene. Muligens finnes de tidligste sporene i vår norrøne sagalitteratur. Deler av innholdet er omarbeidet fra en artikkel i *Axonet* (1).

Vitenskapelige beskrivelser

Den første samlede vitenskapelige beskrivelsen av MS ble offentliggjort av den franske nevrologen Jean-Martin Charcot (1825–1893) i 1868 (2). Charcot hadde observert sykdommens utvikling gjennom flere år mens pasientene var innlagt ved Hôpital de la Salpêtrière i Paris, og kunne sammenholde kliniske funn med grundige studier av pasientenes hjerne og ryggmarg etter deres død. Dette ga støtet til moderne hypoteser om sykdommens biologi. I 1885 postulerte Charcots elev Joseph Babinski (1857–1932) i sin avhandling at sykdommen starter med at lymfeceller trenger gjennom veggene i hjernens blodårer (2) – en presis beskrivelse som fortsatt står seg, og som la grunnlaget for effektiv behandling av MS 120 år senere.

De første avbildningene av MS er eldre enn Charcots beskrivelse. De skotske og franske legene Robert Carswell (1793–1857) og Jean Cruveilhier (1791–1874) laget mellom 1838 og 1840 atlas med detaljerte litografier av patologiske funn ved en rekke sykdommer. I disse finnes praktfulle litografier av ryggmarger med tydelige MS-forandringer. For noen av disse pasientene, blant annet broderersken Madame Gruyer som hadde vært pasient ved Salpetriere i 10 år før hun døde 43 år gammel, kjenner vi også deler sykehistorien, men hverken Carswell eller Cruveilhier forsøkte å knytte sykehistorien til forandringene de avbildet.

Dagbøker

Madame Gruyer var likevel ikke først. Den britiske adelsmannen Augustus d'Este (1794–1848) var sønnesønn av kong George III. Kongen likte ikke ekteskapet mellom Augustus' foreldre som han underkjente og derved også Augustus' arverett til den britiske tronen (3). Mens faren (hertugen av Sussex) ble landsforvist vokste Augustus opp i England. Han begynte en militær karriere, og var til stede da de britiske styrkenes nederlag nær New Orleans i 1815.

Augustus d'Este minnes imidlertid fordi han i sin dagbok «The Case of Augustus d'Este» beskriver helt typiske symptomer på MS. Disse startet med forbigående svekkelse av synet i 1822, sannsynligvis forårsaket av betennelse i synsnerven. Dette gjentok seg to ganger. Deretter utviklet han dobbeltsyn, impotens, lammelser, svimmelhet og etter hvert økende gangvansker. Han oppsøkte flere av tidens kjente leger, som forordnet biff, stryknin, sølvnitrat og spansk flue og elektrisitet, men også mer moderne råd om mosjon. Dagboken bærer vitnesbyrd om en følsom og empatisk karakter som bekymret seg for ofrene hungersnøden i Irland og som gledet seg over oppmerksomhet fra slekt og venner.

Helgener

Den detaljerte dagboken til Augustus d'Este gir grunnlag for en rimelig sikker MS-diagnose (4). Men var han den første med MS? Jakten på tidligere pasienter er vanskelig fordi de kildene blir mer sparsomme jo lenger bak i tid vi søker. Beskrivelser av sykdommer, særlig dersom de fortrinnsvis rammer kvinner, er sjelden yndlingstema blant tidlige kronikører og historiefortellere. Et unntak er imidlertid skriftene om helgener. Mirakuløs helbredelse har alltid vært en hyppig årsak til helgenstatus, og blant beretningene om slike finnes sykehistorier som kanskje kan tolkes som MS (5).

Ikke alle helgenberetninger handler om mirakuløs helbredelse. Hollandske Lidwina av Schiedam (1380 – 1433) er et eksempel på det motsatte.

Hennes 37 år lange lidelseshistorie med lammelser, synssvekkelse liggesår og smerter i tennene startet etter et fall på skøyter (5). Det svingende forløpet ble beskrevet av fransiskanerpresten Johannes Brugman (1400–1473). Biografien har gitt grobunn til spekulasjoner om at hun led av MS, men forteller også om episoder med religiøs ekstase og visjoner. Lidwina ble i levende live hedret og beundret for måten hun aksepterte lidelsen og henga seg til Gud. Hun ble kanonisert av pave Leo III som helgen for de syke i 1890, og har messedag 14. april.

Enkelte MS-historikere har utpekt Lidwina til historiens første beskrevne offer for MS (2, 5). Dette er imidlertid usikkert. For det første er det vanskelig feste lit til enkelte av mytene om henne, som at hun ikke tok til seg næring utover nattverdsoblater sine siste 19 år og ikke drakk de siste syv (2, 3). Og kanskje finnes fins det enda eldre beretninger:

«Sjòn og mál gafst einni konu»

«En kone ved navn Halla fikk en så grusom sykdom på lørdag infra Octaves Beatae Virginis at hun mistet synet på begge øyne, og dagen etter mistet hun talen. Hun besluttet da, etter råd fra de som sto hos henne, å søke helbredelse hos den allmektige gud, ved den hellige biskop Thorlaks hjelp å gå til Skálholt og vannfaste før Thorlaks messe, og i tillegg be bønnen. På den tredje dag ble kjerter festet på hodet hennes, og hun fikk da igjen synet på ett øye, og klarte å åpne munnen. På søndag fikk hun igjen stemmen og på Mikkelsmess fikk hun igjen synet på øyet som hadde vært blindt.»

Sitatet over beskriver hendelser som – dersom vi skal tro på sagaen – sannsynligvis fant sted mellom 1293 og 1323. Beretningen om Halla er bare en av svært mange fortellinger om syke og skrøpelige som ble hjulpet eller helbredet av den hellige biskop Thorlak.

Ettersom Octaves Beatae Virginis er 15. september og Mikkelsmess er 29. september varte synstapet om lag tre uker, hvilket er vel forenlig med et MS-attakk. Dobbeltsidig synsnervebetennelse og tap av taleevnen er sjelden ved denne sykdommen, men dog ikke ukjent. En moderne nevrolog vil selvsagt vegre seg mot å stille MS-diagnosen på den stakkars Halla. Sykehistorien har imidlertid interesse utover det rent kuriøse, og er omtalt av Cecil Poser i essayet: «Viking Voyages: The Origin of Multiple Sclerosis» (6). For å underbygge en slik hypotese, er det viktig å finne kilder som sannsynliggjør at MS fantes i vikingtiden. Det er lett å slutte seg til Posers forbehold, ettersom mirakuløs helbredelse alltid må taes med en klype salt. Det er mulig at Halla led av hysteri – selv om helbredelsen i slike tilfeller pleier å være øyeblikkelig og fullstendig, snarere enn stykkevis over to uker som i dette tilfelle. Poser konkluderer med at sykehistorien kan ha vært et tilfelle av akutt demyeliniserende encefalomyelitt, men at MS er en mulighet.

Den hellige biskop Thorlak

Thorlak Thorhallson (1133–1193) vokste opp på gården Hlidarende (7, 8). Som femtenåring var han diakon på bispesetet Skálholt, før han studerte i Paris og Lincoln i England. Thorlaks 15 år som biskop på Skálholt var preget av striden for å frata stormenn som Jòn Loftsson om råderetten over kirkene. Dette kan ha bidratt til hans ry som en hellig mann som kunne gi hjelp mot livets gjenvordigheter – til tross for at han beskrives som en ganske aristokratisk person.

Thorlaks ry økte etter hans død. I 1198 ble hans grav åpnet og relikviene lagt i et helgenskrin i Skálholt domkirke. På alltinget sommeren 1199 ble beretninger om hans mirakuløse gjerninger lest opp av biskop Paul, og hans dødsdag 23. Desember ble fastsatt som hans messedag. Jærtegnene som ble lest opp i 1199 er nedskrevet i «Jærtegnabok Þorlákur biskups en forna, su er Þáll Biskop let lesa upp á allþingi 1199». Den finnes som islandsk håndskrift fra begynnelsen av det 13. århundre. Disse og senere beskrevne mirakler er samlet i Den yngre jærtegnbok om Biskop Thorlak (7).

I de fleste jærtegnene påkalles Thorlak gjennom bønn etter hans død. Fortellingene beskriver vanlige folks liv og strev på Island i middelalderen: En fattig kvinne som ikke klarte å skaffe familien mat fikk krefter til å slå i hjel en sel, og en ørn som stjal fugl og egg ble fanget. Blant de mer kuriøse miraklene er det flauølet som ble friskt etter at bispestaven til Thorlak ble satt i ølstampen. Det vanligste temaet er imidlertid helbredelse: En kvinne som faller i en varm kilde og forbrenner føttene blir frisk, en blind sau får igjen synet, en mann som svulmer voldsomt opp i kroppen helbredes over natten, en døv får tilbake hørselen, en kvinne som hadde hatt en svulst i underlivet i 30 år og hostet blod helbredes.

Mirakuløs helbredelse

Av særlig interesse for nevrologer har den sjette beretningen i Den gamle jærtegnboka:

«En mann fikk en alvorlig øyesykdom. Han hadde fra før dårlig helse og led av fallesyke og var i lange tider uten bevissthet, og det så nesten ut som han var død. Denne mannen påkalte den hellige biskop Thorlak for at han skulle lindre hans øyesykdom så han kunne arbeide, for det som han tjente på sommerarbeid var det som først og fremst berget ham og hans barn. Men da han hadde påkalt den salige biskop Thorlak skjedde det ingen bedring, sykdommen ble tvert om verre. I tillegg kom fallesyken. Han lå lenge bevisstløs. Så drømte han at han kom til et hus som var vakkert utvendig og lyst innvendig. Han drømte at han gikk inn i huset. Der inne så han den hellige biskop Thorlak med strålende og hellig utseende. Den syke turte ikke tiltale ham, men den salige biskop talte til ham. «Jeg vet» sa han, «at du har påkalt meg, men jeg verken kan eller vil gi deg lindring slik saken står, for du

har begått alvorlige kardinalsnyder som du ikke har bekjent eller gjort bot for, og du har skjult dem i lang tid. Hvis du vil bli frisk på sjel og legeme så gå grundig til skrifte, og Gud vil gi deg mangfoldig miskunnhet.» Etter det kom den syke til seg selv og sa straks at man skulle sende bud etter en prest. Da presten kom fortalte han hele denne tildragelse og gikk grundig til skrifte. Etter det forsvant all smerte fra hans øyne og han ble raskt frisk, og han fikk heller ikke anfall som han før hadde hatt. Selve den prest som kom til denne mann og som mottok hans skrifte fortalte biskop Paul dette jærtegn, som er så mye større enn de fleste andre som ble gitt for sjel og legeme av den hellige biskop Thorlak.»

Paul etterfulgte Thorlak i bispesetet, og det var han som leste opp Thorlaks mirakler på alltinget i 1199. Dersom hendelsene har funnet sted, må det ha skjedd mellom Thorlaks død i 1193 og 1199. Dette øker sannsynligheten for at fortellingen har rot i virkeligheten. En skrøne om en så nylig hendelse ville lett blitt gjennomskuet, og snarere bragt skam enn ære over Thorlak. Historien illustrerer også hvilken vekt det ble lagt på anger og ruelse. Først når den arme synder hadde skriftet og angret grundig ble han helbredet.

«En gift kone hvis utsagn man kunne stole på»

Jærtegn nummer 40 i Den gamle jærtegnboka handler også om nevrologiske symptomer:

«Det var en kvinne som het Halldora, ung av alder og gift med en mann av fornem familie. Hun fikk en sykdom slik at hun lå i sengen hele tiden, og alt som skulle gjøres for henne måtte foregå i sengen; hun kunne ikke gå og knapt nok sitte, og var nesten kraftløs i alle ledd, og man måtte alltid bære henne ut og inn og hvor som helst hun skulle hen; og hun hadde for det meste store smerter. Hennes kjære som tok seg av henne var i lang tid meget bekymret. Det ble bedt iherdig for henne, men det hadde ingen virkning bortsett fra en liten bedring som var kortvarig. Men da hun hadde vært sengeliggende i nesten tre år, så ble det mer og mer alminnelig å avlegge løfter til den salige biskop Thorlak, og i hvert hjem ble det daglig fortalt om hans jærtegn og hellighet.»

Resten av historien er fargerik: «En gifte kona hvis utsagn man kunne stole på» drømte at biskop Thorlak kom mot henne i svart kappe, og forlangte at Halldora ble bragt til Skálholt slik at han kunne tale hennes sak for Gud. Halldora ble bragt i båt og på båre fra Vestmannaøyene til Skálholt, og ved synet av kirken «syntes hun straks hun ble lettere om hjertet enn noensinne før under hennes sykdom». Dagen etter at kirkelyden hadde bedt for Halldora til salige biskop Thorlak, kunne hun selv gå opp til alteret og ofre en gullring.

«Få dager senere red hun til alltinget og ble vist fram fullstendig frisk, og abbed Karl fortalte om dette jærtegn. Og alle priste Gud som gjør slike ting takket være sin tjener, biskop Thorlak.»

Hva feilte Halldora? Ethvert forsøk på diagnostikk blir selvfølgelig uhyre spekulativt. En mulighet er at hun led av en nevrologisk sykdom med svingende forløp – som MS. I så fall fortjener Halldora å bli minnet som den første beskrevne MS-pasient. Uansett gir beretningene et sjeldent innblikk i middelalderens hverdagsliv og sykdomsforståelse. De viser at nevrologiske symptomer fantes den gang som nå, og at håpet om helbredelse var like inderlig. Men dagboka til Augustus d’Este må nok krediteres for den første sikre beskrivelsen av MS.

Litteratur

1. Holmøy T. Under, miraculum og jærtegn. På sporet av norrøn nevrologi I Thorlaks saga. *Axonet*. 2003;2: 4–9.
2. Murray JT. *Multiple sclerosis: the history of a disease*, 1. utg. New York: Demos medical Publishing, 2005.
3. Compston A. The story of multiple sclerosis. I: Compston A Ebers G Lassmann G McDonald I Matthews B Wekerle H, red. *Multiple Sclerosis*, 3. utg. London: Churchill Livingstone, 2003: 3–42.
4. Landtblom AM, Granieri E, Fredrikson S. Augustus d’Este--the first documented case of MS. *Läkartidningen*. 2007; 104: 2009–11.
Holmøy T. A Norse contribution to the history of neurological diseases. *Eur Neurol*. 2006; 55: 57–8.
5. Medaer R. Does the history of multiple sclerosis go back as far as the 14th century? *Acta Neurol Scand*. 1979; 60: 189–92.
6. Poser CM. The dissemination of multiple sclerosis: a Viking saga? A historical essay. *Ann Neurol*. 1994; Suppl 2: 231–43.
7. Ukjent forfatter. *Den gamle jærtegnbok om biskop Thorlak*. Oversatt og forord av Agnete Loth. Odense universitetsforlag, 1984.
8. Ukjent forfatter. Thorlak Biskops Saga. *Biskupa Sogur*, bind 1. København: Hinu Islenska bokmentatafélagi, 1858.

Trygve Holmøy
Nevrologisk avdeling
Akershus universitetssykehus
og
Institutt for klinisk medisin
Universitetet i Oslo
trygve.holmoy@medisin.uio.no